

УДК 374:378.147.227

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2\(215\)-112-117](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2(215)-112-117)**Лебедик Леся Вікторівна,**

докторка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри мистецтвознавства та позашкільної освіти,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна
Lesya Lebedyk,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate
Professor of the Department of Art Studies and Out-of-school Education,
V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Ukraine

E-mail: lebedyk_lesya@ukr.net**ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>**Стрельников Віктор Юрійович,**

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри філософії і економіки освіти,
Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна
Viktor Strelnikov,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy and Economics of Education,
M. V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

E-mail: strelnikov@pano.pl.ua**ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>

ПІДГОТОВКА МАГІСТРІВ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ «ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА» ДО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ УЧАСНИКАМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

A Авторами окреслено можливості підготовки магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» до надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу в умовах війни, показано досвід діяльності кафедри мистецтвознавства та позашкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та кафедри філософії і економіки освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського з виконання вимоги МОН України щодо необхідності підготовки педагогів до надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу в умовах війни.

Резильєнтність здобувачів освіти рівня «магістр» освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» (спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта/Педагогіка) подається у шести значеннях: а) якість особистості як здатність подолання стресу; б) процес копію; в) адаптаційно-захисний механізм особистості; г) концепція; д) процес; е) результат. Визначено складники резильєнтності магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» – адаптивність, стійкість, надія, оптимізм. Обґрунтовано доцільність дотримання правил для розвитку резильєнтності магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта».

Ключові слова: підготовка; магістр освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта»; надання психологічної підтримки; учасники освітнього процесу; умови війни

TRAINING MASTERS OF THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL PROGRAM "EXTRACURRICULAR EDUCATION" TO PROVIDE PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO EDUCATIONAL PROCESS' PARTICIPANTS UNDER WAR CONDITIONS

S The authors outline the possibilities of training masters of the educational and professional program "Extracurricular Education" to provide psychological support to educational process participants under war conditions and to demonstrate the experience of the Department of Art History and Extracurricular Education of the V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University and the Department of Philosophy and Economics of Education of the M. V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education to fulfill the requirements of the Ministry of Education and Culture of Ukraine regarding the need to train teachers to provide psychological support to educational process participants under war conditions.

Resilience of education seekers at the «masters» level of the educational and professional program "Extracurricular Education" (specialty 011 Educational, pedagogical sciences, field of knowledge 01 Education/Pedagogy) is presented in six values: a) personality quality as the ability to overcome stress; b) coping process; c) adaptive and protective mechanism of the individual; d) concept; e) process; e) result. The components of resilience of masters of the educational and professional program

“Extracurricular Education” are determined as adaptability, stability, hope, and optimism. The expediency of following the rules for developing resilience of masters of the educational and professional program “Extracurricular Education” is substantiated.

Keywords: training; master of educational and professional program “Extracurricular Education”; provision of psychological support; participants of the educational process; conditions of war

Постановка проблеми. Ситуація в Україні, пов’язана з російською воєнною агресією, вимагає вирішення актуальних завдань якісної підготовки освітян до надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу, вироблення нової методології означеної підготовки, яка б сприяла розвитку їхньої резильєнтності. Співробітниками кафедри мистецтвознавства та позашкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка проводиться системний пошук шляхів підготовки магістрантів до надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу під час викладання навчальних дисциплін: «Теорія і методика позашкільної освіти»; «Методологія та організація наукових досліджень»; «Педагогіка і психологія вищої школи»; «Методика викладання у вищій школі»; «Організація навчально-виховної роботи в закладах позашкільної освіти»; «Інноваційні та проєктні технології в позашкільній освіті». Розглянемо методологічні та практичні основи системи викладання цих навчальних дисциплін, які б стимулювали розвиток резильєнтності магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта», адже важливим для них в умовах війни є розвиток резильєнтності, що дозволяє їм самим мати психологічну стійкість у складних життєвих ситуаціях та допомагати своїм вихованцям.

Відповідно до означених вище навчальних дисциплін нами розроблено робочі програми, що інтегрують особистісно-творчу й суспільна мету підготовки кожного магістра. Проблему вбачаємо у виробленні методології та практичних засад підготовки магістрів, що забезпечило б виконання вимоги МОН України щодо забезпечення надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу, поєднання індивідуальної професійної самореалізації та засвоєнням магістрами означених завдань в умовах війни.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показує важливість проблеми розвитку резильєнтності, магістрів для закладів позашкільної освіти, що підтверджується напрацюваннями у філософських, психологічних, педагогічних науках, де є низка досліджень проблем психологічної підтримки учасників

освітнього процесу в умовах війни, як-от: Д. Абрамов [1, с. 22-25]; К. Балахтар [2, с. 55-62]; Н. Білик, І. Калініченко [6; 9]; Л. Григоровська, М. Слюсаревський [7] та ін.).

Однак розвиток резильєнтності педагогів для закладів позашкільної освіти не є самостійним предметом наукових психолого-педагогічних досліджень, відсутні теоретичні узагальнення шляхів формування резильєнтності здобувача освіти. Крім того, звернемо увагу й на доцільність запровадження персональних курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі позашкільної освіти з метою самостійного проєктування індивідуальних освітніх траєкторій на регіональному рівні.

Підкреслимо, що правильний вибір ефективних і комфортних способів навчання впродовж життя для вчителів, підвищення своєї професійної майстерності, професіоналізму та конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг можуть забезпечити обрані індивідуальні освітні траєкторії [9, с. 7].

Однак проблема розвитку резильєнтності майбутнього педагога залишається у філософських, психолого-педагогічних дослідженнях однією з досить актуальних і складних. У дослідженнях відсутня належна увага обґрунтуванню складників розвитку резильєнтності педагогічного працівника закладу позашкільної освіти в умовах війни, відсутній узагальнений досвід цілеспрямованого розвитку резильєнтності магістра освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» у закладах вищої освіти.

Виділення невирішених раніше частин означеної проблеми. Об’єктивна потреба в ефективному розвитку резильєнтності магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» доводить важливість у цьому розвитку викладання навчальних дисциплін «Теорія і методика позашкільної освіти», «Методологія та організація наукових досліджень», «Педагогіка і психологія вищої школи», «Методика викладання у вищій школі», «Організація навчально-виховної роботи в закладах позашкільної освіти», «Інноваційні та проєктні технології в

позашкільній освіті», що закладають основи науково обґрунтованого розвитку резильєнтності у майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти. Головними чинниками успішного розвитку їхньої резильєнтності є наявність сучасних методологічно обґрунтованих індивідуально орієнтованих програм, належна їхня спеціальна підготовка до розвитку власної резильєнтності та її реалізації у практичній діяльності у закладах позашкільної освіти.

Мета статті: теоретичне й практичне обґрунтування можливостей навчальних компонентів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» для розвитку резильєнтності магістрів в умовах війни.

Завдання дослідження полягає, по-перше, в окресленні сутності терміну «резильєнтність»; по-друге, в обґрунтуванні доцільності дотримання правил для розвитку складників резильєнтності магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» при вивченні окреслених вище навчальних дисциплін.

Викладення основного матеріалу дослідження. Згідно з першим завдання дослідження проведемо аналіз поняття «резильєнтність» на основі праць зарубіжних авторів (D. Alexander, M. Armstrong, J. Barudy, C. Bogar, F. Cakar, M. Dantagnan, D. Hulse, S. Fergus, B. Friesen, M. Zimmerman, S. Hauser, N. Garnezy, E. Werner, M. Rutter, R. Smith, A. Grace, N. Haynes, N. Henderson, M. Milstein, Z. Karatas, M. Ersoy, N. Khanlou, H. Kaplan, R. Wray, S. Luthar, B. Becker, D. Cicchetti, A. Masten, K. Magnus, E. owen, D. Fagen, W. Work, K. Best, P. Wyman, N. Garnezy, C. Olsson, L. Bond, J. Burns, S. Sawyer, J. Rolland, D. Vella-Brodrick, F. Walsh, A. Mevawala, M. Rutter, A. Saleem, E. P. M. Seligman, Ş. Terzi, M. Ungar, M. Brown, W. Kwong, L. Liebenberg, R. Othman, S. Vanistendael, J. Lecomte, J. Gilgun, M. Windle та ін.), проведених у роботах українських дослідників (К. Балахтар [2, с. 55–62], З. Кісарчук, Г. Лазос, Я. Омельченко [8] та ін.).

«Резильєнтність» (з лат. «resilire» – здатність протистояти пошкодженню і/або швидко відновлюватись) – це: 1) складний, багатовимірний, динамічний комплекс особливостей особистості; 2) здатність індивіда протистояти, адаптуватися до загрозливих, травматичних подій; 3) персональна характеристика людини, що модерує і пом'якшує

негативні наслідки стресу, сприяє адаптації; 4) шаблон позитивної адаптації (у контексті минулих і сучасних негараздів), що стосується всіх сфер життя; 5) процес відновлення (як здатність особистості успішно адаптуватися після несприятливих обставин); 6) якість, яка засновується на силі, а не підкреслює недоліки; 7) інтерактивний процес, який зміцнює особистість та її сім'ю з плином часу; 8) динамічний процес, взаємодія, що передбачає позитивну особистісну й соціальну адаптацію людини, незважаючи на її схильність до ризику; 9) динамічний психічний процес, використання стратегій подолання ситуації і/або особистісні чинники; 10) особисті чинники як потенційні детермінанти; 11) стилі та стратегії подолання стресів [2, с. 55–62]).

Отже, єдиного трактування сутності поняття «резильєнтність» немає, його визначення розглядається як: концепція; процес; результат.

Резильєнтність як *концепція* пов'язується зі:

- спроможністю, що складається з набору особистісних характеристик, контекстів розвитку людини, сукупності внутрішніх і зовнішніх механізмів, які з'являються при зіткненні з труднощами;

- здатністю людини позитивно реагувати, незважаючи на складні чи загрозливі обставини життя;

- здатністю реагувати краще очікування у ситуації ризику, травматичних подій, негараздів, які впливають на психосоціальну цілісність особистості;

- ознакою, яка змінюється, із часом збільшується чи зменшується;

- виникненням резильєнтності у результаті взаємодії між ризиком і захисними чинниками, що змінює вплив негативних подій на життя [там само].

Резильєнтність, як *процес*, розглядається як:

- динамічний процес позитивної адаптації за умови впливу значної загрози чи серйозних негараздів, який проявляється у безперервній взаємодії особи із середовищем, у якому вона розвивається і соціалізується;

- процес механізмів захисту й ризику, які роблять людину стійкішою;

- процес, який передбачає наявність у людини стимулювальних внутрішніх чинників і зовнішніх ресурсів.

Резильєнтність, як *результат*, складають особливості, характеристики, риси особистості, що забезпечують досягнення мети: оптимізм; соціальна достатність; соціальні навички; навички вирішення проблем; напористість; психічне здоров'я; емпатія; внутрішній контроль; відчуття самодостатності; здатність до розвитку дружніх позитивних стосунків з людьми; володіння ефективними комунікативними навичками; відчуття власної ефективності; впевненість у собі; висока самооцінка, прийняття себе; контроль емоцій, навичка усвідомлення; швидка здатність пристосовуватися до нових ситуацій; здатність протистояти тривозі і перешкодам; висока мотивація досягнень; здатність розглядати і планувати майбутнє; здатність раціонально боротися зі стресовими і травматичними подіями; здатність створювати більше внутрішніх атрибутів, ніж зовнішніх (щастя, здібності тощо); формування й активізація оточення людини на благо цього оточення [там само].

Вирішуючи *друге завдання* дослідження, обґрунтуємо доцільність дотримання правил для розвитку складників резильєнтності магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» під час вивчення навчальних дисциплін «Теорія і методика позашкільної освіти», «Методологія та організація наукових досліджень», «Педагогіка і психологія вищої школи», «Методика викладання у вищій школі», «Організація навчально-виховної роботи в закладах позашкільної освіти», «Інноваційні та проєктні технології в позашкільній освіті» й відзначимо, що ці дисципліни сприяють вирішенню на практичному рівні проблеми – допомогти магістрам навчатися в умовах війни, розвиваючи їхню резильєнтність, у якій, на основі джерел [3; 4, с. 46–50; 5, с. 298–302; 7], виокремимо основні чотири елементи: а) надія (пов'язана з упевненістю у нашій перемозі, що українці зможуть подолати складнощі війни); б) оптимізм (у контексті війни також означає віру в нашу перемогу); в) адаптивність (здатність пристосовуватися до змін, а у воєнний і післявоєнний час має відбуватися дуже швидко); г) стійкість (здатність навіть попри трагічні обставини не опускати руки).

Завдяки резильєнтності магістр зможе долати стреси та складні періоди життя. Її можна і потрібно розвивати, застосовуючи п'ять правил

стійкості педагога закладу позашкільної освіти: а) дбаємо про власну безпеку і захищеність вихованців; б) реагуємо на свої негативні почуття та допомагаємо вихованцям проживати їхні; в) урахуємо можливості мозку, який працює у стресі; г) створюємо середовище спільних цінностей з вихованцями; д) плекаємо майстерність турбуватися про себе, вихованців та інших людей.

Під час вивчення вищеозначених навчальних дисциплін відпрацьовуються техніки надання першої психологічної допомоги: техніка «заземлення, граундінг»; техніка «безпечне місце»; техніка «сканування тіла»; техніка «прогресивна м'язова релаксація»; техніка «дихання за квадратом».

Отже, як показує досвід викладання цих навчальних дисциплін, дотримання правил і виконання спеціальних вправ для розвитку складників резильєнтності магістрів позашкільної освіти є своєчасним і доцільним.

Висновки. Теоретичний аналіз сутності терміну «резильєнтність» показав, що його психологи розуміють у шести значеннях: а) здатність особистості долати стрес; б) процес копінгу; в) адаптаційно-захисний механізм особистості; г) концепція; д) процес; е) результат. Перевагами розвинутої резильєнтності є: висока адаптивність, психологічне благополуччя, успішність професійної діяльності магістра освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта». Психологічними чинниками розвитку резильєнтності магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» є дотримання правил і виконання спеціальних вправ під час вивчення навчальних дисциплін, а також адаптивність, стійкість, надія, оптимізм, мотивація успіху, гарні стосунки в студентському колективі, наявність надійних друзів, самоконтроль, перевага позитивних емоцій, життєстійкість, висока самооцінка й духовність тощо.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні можливостей системи вищої освіти для розвитку резильєнтності магістра позашкільної освіти в умовах війни та створення умов для успішної її реалізації. Майбутні педагоги закладів позашкільної освіти мають, розвиваючи власну резильєнтність, належно виховувати молодь і сприяти перемозі України.

Список використаних джерел

1. Абрамов Д. О., Лебедик Л. В. Роль педагога закладу позашкільної освіти у формуванні в учнівської молоді професійних ціннісних орієнтацій в умовах війни. *Наука і освіта в глобальному та національному вимірах: виклики, загрози, перспективи розвитку* : тези доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 листоп. 2023 р., м. Лубни). Полтава ; Лубни ; Миргород, 2023. С. 22–25. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/23029>
2. Балахтар К. С. Резильєнтність викладача ЗВО в умовах військового стану. *Вісник Національного авіаційного університету. Педагогіка. Психологія*. 2022. Вип. 1 (20). С. 55–62. URI: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/58483>
3. Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни : посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти, розроблений Громадською організацією «GoGlobal» спільно з Центром «Розвиток КСВ» та експертною платформою Career Hub у рамках програми «Мріємо та діємо». URL: <https://drive.google.com/file/d/1r0qbJVj-IXfSjLtvzvJDeicK5YFI6wZL/view>
4. Лебедик Л. В. Проектування форм організації навчання майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти в умовах війни. *Наука і освіта в глобальному та національному вимірах: виклики, загрози, перспективи розвитку* : тези доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 листоп. 2023 р., м. Лубни). Полтава ; Лубни ; Миргород, 2023. С. 46–50. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/23028>
5. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю. Соціальна адаптація учасників війни у системі неперервної освіти. *Психологія і соціальна робота у XXI столітті* : зб. наук. матеріалів I Міжнар. наук.-практ. форуму (1-3 листоп. 2023 р., м. Полтава). Полтава, 2023. С. 298–302. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/23035>
6. Науково-методичний підхід до вдосконалення педагогічної майстерності педагогічних працівників у системі підвищення кваліфікації : електрон. навч.-метод. посіб. / упоряд.: І. О. Калініченко, Н. І. Білик. Полтава : ПОІППО, 2021. 184 с. URL: http://poippo.pl.ua/images/2021/modul-2021_%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf
7. Слюсаревський М. М., Григоровська Л. В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4 (1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129>
8. Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу: монографія / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос та ін. ; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : Слово, 2020. 178 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/722181/1/Monograph2020_labpsychother.pdf
9. Bilyk, N. Advanced training personal-courses as a way of self-designing of teacher's educational trajectory. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2018. № 28 (4). P. 3–8.

References

1. Abramov, D. O., & Lebedyk, L. V. (2023). Rol pedahoha zakladu pozashkilnoyi osvity u formuvanni v uchnivskoyi molodi profesiynykh tsinnisnykh oriyehtatsiy v umovakh viyny. [The role of the teacher of an out-of-school education institution in the formation of professional value orientations in schoolchildren in the conditions of war]. In *Nauka i osvita v hlobalnomu ta natsionalnomu vymirakh: vyklyky, zahrozy, perspektyvy rozvytku* [Science and education in global and national dimensions: challenges, threats, prospects for development]: tezy dopovidey II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 22-25). Poltava; Lubny; Myrhorod. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/23029> [in Ukrainian].
2. Balakhtar, K. S. (2022). Rezylyentnist vykladacha ZVO v umovakh viyskovoho stanu [Resilience of a teacher of higher education in the conditions of martial law]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Pedahohika. Psykholohiya* [Bulletin of the National Aviation University. Pedagogy. Psychology], 1 (20), 55-62. Retrieved from <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/58483> [in Ukrainian].
3. *Koly svit na mezhi zmin: stratehiyi adaptatsiyi. Psykholohichna pidtrymka vchyteliv ta ditey u chasy viyny* [When the world is on the brink of change: adaptation strategies. Psychological support of teachers and children during wartime]: posibnyk dlya vchyteliv zakladiv zahalnoyi serednoyi osvity, rozroblenny Hromadskoyu orhanizatsiyeyu «GoGlobal» spilno z Tsentrom «Rozvytok KSV» ta ekspertnoyu platformoyu Career Hub u ramkakh prohramy «Mriyemo ta diyemo». Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1r0qbJVj-IXfSjLtvzvJDeicK5YFI6wZL/view> [in Ukrainian].
4. Lebedyk, L. V. (2023). Proyektuvannya form orhanizatsiyi navchannya maybutnikh pedahohiv zakladiv pozashkilnoyi osvity v umovakh viyny [Projecting forms of organization of training of future teachers of out-of-school education institutions in the conditions of war]. In *Nauka i osvita v hlobalnomu ta natsionalnomu vymirakh: vyklyky, zahrozy, perspektyvy rozvytku* [Science and education in global and national dimensions: challenges, threats, prospects for development]: tezy dopovidey II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 46-50). Poltava; Lubny; Myrhorod. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/23028> [in Ukrainian].
5. Lebedyk, L. V., & Strelnikov, V. Yu. (2023). Sotsialna adaptatsiya uchashnykiv viyny u systemi neperervnoyi osvity. [Social adaptation of war participants in the system of continuous education]. In *Psykholohiya i sotsialna robota u XXI stolitti* [Psychology and social work in the 21st century]: zb. nauk. materialiv I Mizhnarod. nauk.-prakt. forumu (pp. 298-302). Poltava. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/23035> [in Ukrainian].
6. Kalinichenko, I. O., & Bilyk, N. I. (Comps.). (2021). *Naukovo-metodychnyy pidkhid do vdoskonalennya pedahohichnoyi maysternosti pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi pidvyshchennya kvalifikatsiyi* [A scientific and methodological approach to improving the pedagogical skill of pedagogical workers in the system of professional development]: elektron. navch.-metod. posib. Poltava: POIPPO. Retrieved from http://poippo.pl.ua/images/2021/modul-2021_%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf [in Ukrainian].

7. Slyusarevskyy, M. M., & Hryhorovska, L. V. (2022). Psykholohichna pidtrymka uchasnykiv osvithnoho protsesu v umovakh viyny [Psychological support of participants in the educational process in the conditions of war]. *Visnyk NAPN Ukrainy. [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 4 (1). Retrieved from <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129> [in Ukrainian].

8. Kisarchuk, Z. H. (Ed.). (2020). *Tekhnolohiyi psykhoterapevtychnoyi dopomohy postrazhdalym u podolanni proyaviv posttravmatychnoho stresovoho rozladu [Technologies of psychotherapeutic assistance to victims in overcoming manifestations of post-traumatic stress disorder]: monohrafiya*. Kyiv: Slovo. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/722181/1/Monograph2020_labpsychother.pdf [in Ukrainian].

9. Bilyk, N. (2018). Advanced training personal-courses as a way of self-designing of teacher's educational trajectory. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 8 (4), 3-8.

*Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 17.03.2024*